

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXIX

P R E S I D E N C Y

Book 14

VLADAN ĐORĐEVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 176th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига CLXXXIX

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 14

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

БЕОГРАД 2020

Организациони одбор
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дописни члан Мира Радојевић
дописни члан Јован Делић
Вера Бајић, секретар

Рецензенти
академик Василије Крстић
академик Нада Милошевић Ђорђевић
академик Миодраг Чолић
академик Љубодраг Димић
проф. др Душан Иванић
проф. др Горан М. Максимовић

Главни уредник
академик Зоран Кнежевић

Уредници
академик Владимир Кањух
академик Радоје Чоловић
дописни члан Мира Радојевић
дописни члан Јован Делић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић-Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-888-4

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

С А Д Р Ж А Ј

Реч уредника.....	9
Василије Ђ. Крестић: <i>Владан Ђорђевић и Српско учено друштво</i>	11
Vasilije Đ. Krestić: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Learned Society (SLS)</i>	17
Вељко Тодоровић: <i>Владан Ђорђевић и српска војска</i>	19
Veljko Todorović: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Army</i>	35
Вељко Тодоровић, Јово Зељковић: <i>Владан Ђорђевић и историја Српској војној санитети</i>	37
Veljko Todorović, Jovo Zeljković: <i>Vladan Đorđević and the History of the Serbian Medical Corps</i>	52
Радоје Чоловић, Владимир Кањух: <i>Владан Ђорђевић и Српско лекарско друштво</i>	53
Radoje Čolović, Vladimir Kanjuh: <i>Vladan Đorđević and the Serbian Medical Society</i>	68
Радоје Чоловић: <i>Прикази, предавања и дискусије др Владана Ђорђевића на састанцима Српској лекарској друштва</i>	71
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević's Presentations, Lectures and Discussions at the Serbian Medical Society Meetings</i>	80
Зоран Вацић: <i>Народна медицина у Срба написао др Владан Ђорђевић</i>	81
Zoran Vacić: <i>Narodna medicina u Srba by Dr Vladan Đorđević</i>	103
Радоје Чоловић: <i>Владан Ђорђевић иницијатор и оснивач „Српској друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима“ (Српској друштва Црвеној крсти)</i>	105
Radoje Čolović: <i>Vladan Đorđević, Initiator and Founder of „The Serbian Society for Private Assistance to the Wounded and Sick Soldiers“ (Serbian Red Cross Society)</i>	116

Гордана Лазаревић: Улога др Владана Ђорђевића као уредника и власника часописа Отаџбина у развоју здравствене културе.....	117
Gordana Lazarević: <i>Vladan Đorđević's role as the editor and owner of the journal Otažbina in building a culture of health</i>	136
Зоран Вацић: Реформа помоћи сиромашнима – допринос Владана Ђорђевића	137
Zoran Vacić: <i>Reform of help to the Poor – Vladan Đorđević's Contribution</i>	150
Радoje Чоловић: Др Владан Ђорђевић, први почасни доктор медицинских наука Универзитета у Београду	153
Radoje Čolović: <i>Dr Vladan Đorđević, the first Honorary Doctor of Medical Sciences of the University of Belgrade</i>	164
Зоран Вацић: „Мизерија практичног живота“ Владана Ђорђевића	165
Zoran Vacić: <i>Vladan Đorđević's "Misery of Practical Life"</i>	184
Борис Милосављевић: Породица и порекло Владана Ђорђевића	185
Boris Milosavljević: <i>Vladan Đorđević's Family and Background</i>	203
Драган Симеуновић: Полемика др Владана Ђорђевића са српским социјалистима о „сиротињској болници“ и радничком питању	205
Dragan Simeunović: <i>The Polemic of Dr Vladan Đorđević with Serbian Socialists About "the Hospital for the Poor" and the Labour Issue</i>	237
Мирослав Перишић: Дипломатски дани Владана Ђорђевића у Атини	239
Miroslav Perišić: <i>Vladan Đorđević's Diplomatic Service in Athens</i>	251
Петар В. Крестић: Шест писама Стојана Новаковића Владану Ђорђевићу 1893. године	253
Petar V. Krestić: <i>Six Letters that Stojan Novaković sent to Vladan Đorđević in 1893</i>	270
Славенко Терзић: Балкански хоризонти Владана Ђорђевића	271
Slavenko Terzić: <i>Balkan Horizons of Vladan Đorđević</i>	292
Милић Ј. Милићевић: Државне и друштвене промене за време председништва Владана Ђорђевића (октобарског режима) 1897–1900. године	293
Milić J. Milićević: <i>State and Social Changes During the Presidency of Vladan Đorđević (October Regime) 1897–1900</i>	306
Војислав Г. Павловић: Конкордатско питање за време владе Владана Ђорђевића	307
Vojislav G. Pavlović: <i>The Concordat Issue During the Government Led by Vladan Đorđević</i>	319

Владимир Јовановић: <i>Владан Ђорђевић и Ивањдански атентат</i>	321
Vladimir Jovanović: <i>Vladan Đorđević and the Ivandan Assassination Attempt</i>	340
Ђорђе Ђурић: <i>Владан Ђорђевић и Јован Жујовић, политичке судбине два разочарана обреновићевца</i>	343
Đorđe Đurić: <i>Vladan Đorđević and Jovan Žujović, the Political Destiny of two Disillusioned Supporters of the Obrenović Dynasty</i>	360
Јован Делић: <i>Владан Ђорђевић у науци о књижевности</i>	363
Jovan Delić: <i>Vladan Đorđević and the Science of Literature</i>	377
Душан Иванић: <i>Владан Ђорђевић и српски реализам</i>	379
Dušan Ivanić: <i>Vladan Đorđević and Serbian Realism</i>	385
Љиљана Костић: <i>Аутобиографски и поезијски дискурс Владана Ђорђевића</i>	387
Ljiljana Kostić: <i>Vladan Đorđević's Autobiographical and Poetic Discourse</i>	397
Татјана Јовићевић: <i>Историја, фикција, актуелност – приповедање и поруке у прози Владана Ђорђевића</i>	399
Tatjana Jovičević: <i>History, Fiction, Actuality – Storytelling and Messages in the Prose of Vladan Đorđević</i>	415
Јована М. Јосиповић: <i>Митологика романтичарске љубави и страсти у Кочиной крајини</i>	417
Jovana M. Josipović: <i>Mythopoetics of Romantic Love and Passion in Kočina krajina</i>	426
Драгана Вукићевић: <i>Голгота – поезика мелодрамске прозе</i>	427
Dragana Vukičević: <i>Golgotha – The Poetics of Melodramatic Prose</i>	445
Снежана Милосављевић Милић: <i>Слика владара између историјске и књижевне нарације у роману У фронт Владана Ђорђевића</i>	447
Snežana Milosavljević Milić: <i>A Portrait of a Ruler Between Historiographic and Literary Narration – U front by Vladan Đorđević</i>	455
Горан М. Максимовић: <i>Путенисна проза Владана Ђорђевића</i>	457
Goran M. Maksimović: <i>Travelogue Prose by Vladan Đorđević</i>	468
Зорица Несторовић: <i>Раг Владана Ђорђевића у области граме</i>	469
Zorica Nestorović: <i>Vladan Đorđević's Work in the Field of Drama</i>	484

Радослав Ераковић: <i>Лекар, њојџуковник и невешџи коњаник: мемоарско-дневничка сучељавања Владаиа Ђорђевића и Пере Тодоровића</i>	485
Radoslav Eraković: <i>Physician, Lieutenant Colonel and Unskilful Equestrian: Literary Rivalry Between Vladan Đorđević and Pera Todorović</i>	495
Гордана Илић Марковић: <i>Бечке ѓодине Владаиа Ђорђевића</i>	497
Gordana Ilić Marković: <i>Die Wiener Jahre von Vladan Đorđević</i>	514
Драгана Бедов: <i>Успомене Владаиа Ђорђевића – између сведочења и настијања</i>	515
Dragana Bedov: <i>Uspomene by Vladan Đorđević – Between Testimony and Aspiration</i>	541

РЕЧ УРЕДНИКА

На предлог Одељења медицинских наука, Председништво Српске академије наука и уметности је 2020. годину посветило академику Владану Ђорђевићу. Четворочлани Одбор добио је изузетно тежак задатак да, на начин како су већ представљени истакнути чланови Академије, Јован Цвијић, Михаило Петровић Алас, Стојан Новаковић и Слободан Јовановић, нашој и страној јавности што потпуније представи академика Владана Ђорђевића, који је током свог, за своје време врло дугог живота, уз изврсне личне способности, испољио широка интересовања и дао изузетне доприносе у разним областима у којима је делао и којима је често давао и лични печат.

Владан Ђорђевић је био један од првих Срба пореклом из Србије који су завршили студије медицине, први српски хирург у данашњем смислу речи који је у области хирургије и српске медицине, војном и грађанском санитету, медицинској публицистици, издаваштву и преводилаштву у медицини, оставио изузетно дубоке трагове. Уз то, он је био изузетан друштвени радник, оснивач три велика друштва која и данас постоје и успешно раде, председник Одбора београдске општине, успешан министар просвете и црквених дела, министар привреде, вишегодишњи дипломата у Грчкој и Турској, три године председник Владе и министар иностраних дела, истакнути национални радник, који се успешно огледао и у књижевности као писац приповедака, историјских романа, путописа, преводилац, оснивач, власник и уредник часописа *Ошацибина*, једног од најбољих часописа у другој половини деветнаестог века, припадник једне изузетне генерације српске интелигенције која је дала огроман допринос обнови српске државе и њених институција.

У свом изузетно богатом животу, био је активни учесник четири рата, француско-пруског (1870/71), начелник српског војног санитета у два српско-турска рата (1876–78) и српско-бугарског рата (1885) и заточеник у Првом светском рату. Сретао је најистакнутије људе свога времена, из области медицине, књижевности, политике, дипломатије, разговарао и преговарао са неким од најзначајнијих државника свога времена, био гост председника, краљева, царева и султана, али и политички осуђеник и заточеник.

Да би што боље одговорио овом врло захтевном задатку, Одбор је одлучио да се у Галерији Српске академије приреди изложба о животу и делу Владана Ђорђевића са репрезентативним каталогом, да се организује научни скуп о његовом животу и делу, да се изда двојезично издање о његовом животу, делу и времену у коме је деловао, да се изда зборник

радова са научног скупа и да се издају његове „Успомене“, које у рукопису скоро цео век чекају на објављивање.

Чланови Одбора су поделили задатке. Академици Владимир Кањух и Радоје Чоловић су се старали о прилозима о академику Владану Ђорђевићу који су на било који начин у вези са медицином, дописни члан САНУ Мирјана Радојевић о радовима који се односе на његову делатност у дипломатији, државним и државничким пословима, а дописни члан Јован Делић о радовима из области књижевности.

Чланови Одбора изражавају велику захвалност свим ауторима прилога, а посебно рецензентима, академицима Василију Крестићу, Нади Милошевић Ђорђевић, Миодрагу Чолићу и Љубодрагу Димићу, и професорима Душану Иванићу и Горану М. Максимовићу, који су уложили велики труд да анализирају и оцене прилоге који се налазе у књизи.

О Владану Ђорђевићу су написане књиге и бројни радови, анализирани су његове делатности у разним областима, одржавани су научни скупови, држана предавања и припређиване изложбе. По сазнању Одбора, ово је први пут да се на једном месту настоји да се осветле његове делатности у свим областима у којима је делао, медицини, књижевности, друштвеним, дипломатским, државним и државничким и другим областима.

Свесни да ни на једном научном скупу о Владану Ђорђевићу није могуће рећи све, и да ће увек остати нешто што није обухваћено и анализирано, чланови Одбора се ипак надају да ће њихов труд и труд великог броја приложника у књигама и предавача на научном скупу помоћи да учесници скупа и читаоци пратећих публикација стекну једну потпунију слику о животу и делу академика Владана Ђорђевића.

Одбор је био одлучио да се научни скуп одржи на 176. годишњицу рођења академика Владана Ђорђевића и да се радови планирани за научни скуп објаве у књизи „Владан Ђорђевић, живот и дело“ пре одржавања скупа 3. и 4. децембра 2020. године.

Нажалост, иако су све припреме биле обављене, због пандемије изазване корона вирусом и рестрикција које су уведене у циљу њеног сузбијања, одржавање научног скупа у планирано време није било могуће, тако да је скуп морао да се одложи и биће одржан чим то буде било могуће.

Уредници

„МИЗЕРИЈА ПРАКТИЧНОГ ЖИВОТА“ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

ЗОРАН ВАЦИЋ *

С а ж е т а к. – Намера др Владана Ђорђевића да у Београду изгради приватну болницу у којој би се лечили и радници који уплате годишње здравствено осигурање изазвала је полемику у којој су учествовали др Владан и противници ове идеје, сарадници и уредници листова *Радник*, *Враћолан* и *Ружа*. Због малог броја заинтересованих Владан је одустао од овог наума и одлучио да у својој кући отвори болницу. Добио је дозволу за рад, али не и право да ову установу назове „Приватна болница“. Као одговор на одлуку Министарства унутрашњих дела (МУД) др Владан Ђорђевић објављује расправу *Санитетски услови у Србији* у којој је подвргао жестокој критици рад санитетских власти. Износећи бројне примедбе на начин трошења средстава „Шпитаљског фонда“, лошу организацију санитетске службе, немар власти када је у питању јавна хигијена итд. Владан Ђорђевић даје и предлоге за решавање постојећих проблема. Неки од тих предлога су уграђени у *Закон о уређењу санитетске службе и о чувању народног здравља*.

Кључне речи: Владан Ђорђевић, здравствено осигурање, санитетске власти, полемика

УВОД

Др Владан Ђорђевић (1844–1930), по завршетку студија медицине и специјализације оперативне технике¹ код професора Теодора Билрота, средином 1871. године долази у Београд и отвара приватну праксу [1]. За војног лекара II класе и уједно шефа Хируршког одељења београдске Војне болнице постављен је 25. новембра 1871.²[2].

Током студија у Бечу и рада у Немачкој Владан Ђорђевић је стекао знања о системским решењима која су омогућавала ефикаснији и ефективнији рад војног и цивилног санитета, здравственом осигурању, изградњи болница и других установа, значају лекарских сталешких друштава, организацији санитетске службе, санитетском законодавству.

* Секција за историју медицине Српског лекарског друштва

¹ Владан Ђорђевић је по завршетку студија медицине имао звања: доктор медицине, доктор хирургије и магистар опстетриције. Код проф. Теодора Билрота специјализовао је *оперативну технику*. Специјализација је трајала две године и била је у рангу данашње специјализације опште хирургије.

² Сви датуми у овом раду су по јулијанском календару.

Желећи да у Србију пренесе праксу осигурања радника за случај болести³ доноси одлуку да оснује приватну болницу.

ПРИВАТНА БОЛНИЦА

„Отворено писмо трговачким помоћницима, калфама свију заната, и свима београђанима који немају своје фамилије“ [3] ^у коме јавност обавештава о оснивању приватне болнице, др Владан објављује 14. марта 1872. године.

Писмом обавештава београдско радништво да је, на основу искуства које је као практични (приватни) лекар стекао, закључио да постоје предрасуде када је лечење у болници у питању и да се, због услова у којима радници живе, умире и од болести које су излечиве.

У „другим варошима у срећнијем свету“, пише др Владан, „да би омогућили себи лечење када се разболе, радници се удружују и одвајају средства за издржавање сопствених малих болница. Сваки члан удружења плаћа осигурање за случај болести“.

„Ја велим да је то врло добро, и да би требало да се и код нас тако. Шта је вредном раднику одвојити 10–15 пара ч. на дан или *10 гроша чар. на месец* па дати једноме који му за то осигурава кад се разболи све што му треба да се осети као да се лечи код своје куће у кругу своје фамилије. [...]

С тога, браћо, ја би вам предложио ово: *да начинимо и ми у Београду једну приватну болницу* за калфе и нежењене или безфамилијарне људе.

Ево најкраћег и најбржег начина:

Ако ми се јави једна хиљада суграђана, од које се сваки обвезе да ће давати месечно по 10 гроша на њу приватну болницу, – ево ја ћу доћи сам најдаље за шест месеци зграду за њу болницу, ја ћу је намесити са свачим што јој је нужно да се непостиди ни једне приватне болнице у срећнијим земљама.“ [4]

Укупан трошак изградње болнице је 4000 дуката. Др Владан је из других извора обезбедио 3000, а 1000 лица, која би на годишњем нивоу плаћали по један дукат за осигурање, надоместило би недостајућа средства. Болница сазида на угледу на општинску болницу у Лајпцигу имала би два павиљона (за унутрашње и спољашње болести) са по 25 кревета. У њој би радили управник, два лекара, један за унутрашње, а други за спољашње болести, апотекар, економ и на сваких десет болесника по два болничара. Уколико болница не буде отворена, гарантује се повраћај уплаћених средстава [5]. Интегрални текст *Отвореног писма* објавили су *Српске новине* [6] и *Јединство* [7].

Неколицина виђенијих београдских грађана, углавном трговаца, „држећи да би било од велике користи кад би се остварио предлог Д-ра Владана Ђорђевића“ оснива „драговољни одбор“ са циљем да помогне реализацију овог пројекта и 28. марта 1872. године

³ До Бизмарковог Закона о обавезном здравственом осигурању одређених категорија радника (1883), у Немачкој се осигурање остваривало преко радничких удружења или директним уговарањем са појединим лекарима. Уговором је регулисан обим здравствене заштите, односно врста услуга.

штампа летак [8] којим позива све суграђане „који би желели да се приватна болница у Београду подигне“ да дођу на састанак на коме ће др Владан одговарати на сва питања која се односе на оснивање болнице и права осигураника.

Прва реакција на *Ошворено њисмо* објављена је у социјалистичком листу *Радник* [9]. Аутор, Димитрије Ценић, који се потписао псеудонимом „Један радник“, после констатације да читаоци овог листа знају да радници највише страдају од глади и болести, пише да је у *Ошвореном њисму* др Владана Ђорђевића уочио да се „господин буржоа истако да помаже као из милости дембелима радницима, и од којих он и његова братија живе, да помаже [раднике] њиховим новцем!“ И поред тога што не жели да, на основу *Ошвореног њисма*, закључи да др Владан има намеру да се лично обогати на рачун радника који би плаћали осигурање за лечење у његовој приватној болници, ипак сматра да он жели да превари београдске раднике „позивањима на удружења радничка као на западу, односно чувања здравља и помоћи у болести“. Таква удружења постоје, напомиње аутор текста, постоје и болнице које су она основала, међутим, те болнице су својина радника и њима управља одбор који су радници изабрали.

Друго питање које се поставља у овом тексту односи се на „гарантије, односно сигурног очувања“ прикупљеног новца од осигурања. Аутор не жели да сугерише да ће се новац користити за зеленашење, али не може ни да верује да ће све оно што је у *Ошвореном њисму* написано бити и испуњено, „јер је тај предлог чиста утопија: обећавати радницима и сиротињи сваку удобност у болести и своје господарење над изворима тих удобности“.

Аутор текст завршава напоменом, да би се „упео из петних жила да [предлог] и умно и материјално потпомогне“, само да је др Владан позвао раднике, „ту сиротињу на скуп“ и на том састанку их опоменуо „да почну мислити и о својим потребама, о лечењу своји рана“. Потом следи савет упућен потенцијалним осигураницима, да сопственом иницијативом оснују удружење за здравствену заштиту радника, не правећи споразуме са било ким.

У одговору Владан Ђорђевић [10] објашњава да је наумио да оснује *јривајину* а не *сиротињску* болницу, јер Београд „већ има велику и добру уређену сиротињску болницу.“ У болници која би била његово власништво осигураник би био лечен од ма које болести све дотле док плаћа осигурање. Др Владан зна да је то јасно и *Једном раднику* који се бори против овог „предлога само за то што он није изашао као решење једне 'радничке' скупштине“. – А каква је судбина разних удружења која су у Србији поникла из радничке средине? – пита др Владан. Сва су пропала једна за другим⁴, али њихови оснивачи и даље сматрају да је „само општа радничка иницијатива“, коју они предводе, најбоља за заштиту радничких права. Одговор завршава напоменом да ће другом приликом објаснити да ли постоји у Србији „радничко питање у западном смислу или само питање сиротиње“.

⁴ Владан Ђорђевић указује на радничка удружења која су основана од стране социјалиста током 1870. и 1871. године. „Та удружења, брзо и лако основана, исто тако брзо и лако пропадају. Тим удружењима недостаје стручна спрема, недостаје организаторска способност [...]“ (Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића I*, Београд: Просвета, 2005, 178).

Димитрије Ценић полемику наставља текстом „И опет сиротињска болница“ [11]. На Владанову примедбу да није имао намеру да оснива *сиротињску* већ *приватну* болницу, Ценић констатује да је др Владан „проста варалица, која је хтела на рачун сиротиње, да изврши неке своје планове“ и да „није хтео да помогне сиротињи, већ себи“. Ценић пише и да са нестрпљењем очекује објашњење „има ли у нас 'радничког питања' у западном смислу или само питање сиротиње“.

Владан Ђорђевић полемику преноси у *Јединство* [12]. Са Димитријем Ценићем, који је „ђаче“ без довољно знања, не жели да полемише о било чему. „Што се тиче питања да ли у нас има само сиротиње или радничке касте, о томе се ја не разговарам са вама, него са одраслим људима, и то не у листу неколицине београдских ђака бадаваџија, који се не стиде трпати се међу поштене раднике – већ на другом месту.“

Полемика коју је започео Димитрије Ценић написима о *Отвореном њисму* прерасла је у расправу о томе има ли у Србији радничког питања, или само питања сиромаштва. У овој расправи Владанови опоненти били су Марко Пајић [13,14], Стеван Милићевић [15] и Светозар Марковић [16]. Светозару Марковићу др Владан Ђорђевић одговорио је „Отвореним писмом“ које је објавио у листу *Јединство* [17].

До завршетка полемике Светозар Марковић и Владан Ђорђевић остали су на почетним становиштима: Светозар тврдећи да постоји само радничко питање, а Владан да се о радничком питању не може говорити, јер у Србији, тог времена, нема радништва. Полемика која је са начелног прешла на лични ниво окончаће пријатељство, ове двојице српских великана, започето још у гимназијским данима. [18]

У писму упућеном Валтазару Богишићу 27. новембра 1872. године Владан Ђорђевић, набрајајући проблеме са којима се суочио по доласку у Београд, помиње и неприлике које је имао због намере да оснује приватну болницу и фонд здравственог осигурања:

„Хтедох да оснујем приватну болницу⁵ у Београду, у којој би сваки калфа и сваки нежењен човек могао да за 10 гроша (1 fl.) месечно, имао потпуну негу па макар боловао и по целу годину. Наши „Социјални демократи“ скочише као на белу врину: „Владан хоће да експлоатише раднике, он је либерална хуља итд.“

Док сам се ја с њима тукао по новинама (својих три месеца дана) потпустише луду „Ружу“ и „Враголана“ (бајаги шаљиве листове), те сипаху грдњу иза грдње, не штедећи ни мој најприватнији живот.“ [19]

Састанак који је заказао „драговољни одбор“ није окупио значајнији број присталица овог пројекта. *Враџолан*, лист за шалу и сатиру, у рубрици „Чујем“ објављује „да је предлог о Владановој болници прошао као лањски снег, заједно са предлагачем и одбором Владановим.“ [20]

Сарадници *Враџолана*, Милован Глишић, Живојин Симић, Добривоје Ружић и уредник Михаило Ј. Никетић, полемисали су са Владаном Ђорђевићем и поводом „радничког питања“. Користећи се персифлажом, подсмеху су изложили његову намеру да заснује добровољно здравствено осигурање и оснује приватну болницу за лечење својих осигураника.

⁵ Подвлачења др Владан Ђорђевић.

„И тек сада се на небу медицине појавила комета – *рейаџа* звезда⁶. [...] та *рейаџа* звезда, то је доктор што – бар тако изгледа да је пронашао еликсир [живота]. Он подиже приватну болницу, а свакоме ко му да за тај посао новаца, осигурава и живот и здравље, он ће им осигурати и на више. Шта више он – бар тако изгледа има неку особиту медицину мора бити да је и то каква добротворна водица, па њоме лечи сиротињу од сиротиње.“ [21]

Синтагма „поједини неразвијени мозгови“ употребљена у полемици са Марком Пајићем⁷ послужиће да се др Владан у *Враћолану* окарактерише као особа „преразвијеног мозга“⁸.

Нарочито је присутно подсмевање др Владану због његовог нападног парадирања докторском титулом у полемикама са сарадницима *Радника* и *Враћолана*, за које је писао да су нико и ништа, људи без занимања и заслуга⁹.

Током полемике са сарадницима *Радника* и *Враћолана* отворено је питање Владанове „династичности“, а његова аргументација током ове расправе, представљана је као намера да се „препоручи“ влади.

У „Отвореном писму г. Светозару Марковићу“ се наводи да је Марковић из текста објављеног у *Раднику* избрисао део Владановог приватног писма који би му дао прилику да јавно искаже своју „политичку исповест.“ „У томе цитату стоји да ја несам за династију. *Па где сам ја од дајшума њисма ња до данас изашао за ма коју династију?* Нигде. Шта више ти се сећаш како сам почастии једног српског кнеза, за његову неотесаност спрам бечке српске општине?“¹⁰ [22]

Ова Владанова изјава била је разлог да се у полемику укључи Мијаило Ђ. Ђелашевић, уредник и власник листа *Ружа*.

Ружа ће током маја и јуна 1872. објављивати пашквиле против Владана Ђорђевића. Оптужбе које је износио Ђелашевић биле су веома озбиљне. О Владановим политичким

⁶ Алузија на појаву комете је више него јасна. Она указује на рођење Спаситеља. (Мат.2.9.)

⁷ „Ја дакле уместо да поштујем свачију борбу противу ма каквог насиља, али само то насиље мора бити у ствари, а не у уображењу појединих неразвијених мозгова – јер је онда болест душевна, њој ће се мање образован човек смејати, а прави пријатељ човештва потрудиће се да тој болести потражи лека [подвлачење аутора].“ (Др. Владан Ђорђевић, Француски социјализам–комунизам и наши политички шипарци у „Раднику“ I, *Јединство*, IV (1872), 86–87: 180–181.)

⁸ „Овај славни доктор у младости весма је бијо даровит, мозак му се брзо развио и цветао, а сада мислим да му је се већ са свим расцветао.“ – Ж. А. Ц. [Живојин Симић], Један нов проналазак, *Враћолан*, II(1872), 10: 41; „Преразвијен мозак, каже се човеку, који оће да је тако паметан као др. Владан Ђорђевић [подвлачења аутора].“ – Пословице, *Враћолан*, II (1872), 16:60.

⁹ Извештаји са седница „Врзиног кола“ у више бројева *Враћолана*; „Свршио је много наука, има страшно много титула и диплома. Е, славно је то кад човек има доста титула и диплома. А да како би се друкчије и могло знати да је човек учен?“ – Ж. А. Ц. [Живојин Симић], на *истом месту*; „Нема мудрости без докторске дипломе (*ово је са свим доследно пошци г-ра Владана Ђорђевића*)“, пословица пренета из *Жиге* са *Враћолановим* коментаром., *Враћолан*, II (1872), 22–23: 84.

¹⁰ Владан Ђорђевић подсећа на говор који је одржао у част Кнеза Михаила приликом његове посете Бечу 1867.

ставовима, професионалној лекарској каријери, догађајима из прошлости пише као о нечему што је сазнао од других, проверавајући код др Владана да ли је то истина. Тако ће упитати: „Бога ти Владане, јели истина, да си и ти подписан у тужби која је против владе кнеза Мијаила поднешена руском правителству кад оно „славенски скуп“ у Петрограду бијаше?“ [23]. Ђелашевић овим питањем сугерише да је Владан Ђорђевић учествујући као представник Уједињене омладине српске на Свесловенском конгресу радио против интереса Кнежевине Србије и њеног кнеза Михаила.

Владан Ђорђевић је учествовао на Свесловенском конгресу одржаном 1867. године у Москви и у Скољницима. На том скупу енергично се залагао за право сваког словенског народа да свој језик користи у службеној комуникацији, а против наметања руског језика као општесловенског. Министар Коста Цукић наредио је да се Владану обустави стипендија, јер је без дозволе „напустио своје место опредељења“ [24]. Постојећи прописи су забрањивали да студенти медицине који примају државну стипендију напуштају место у коме студирају без дозволе министра унутрашњих дела [25]. Владану је, после поздравне беседе упућене кнезу Михаилу, неколико месеци касније враћен статус „правитељственог питомца“ [26].

Ђелашевић ће написати да се иза оштре критике упућене Светозару Марковићу у „Отвореном писму“, крије Владанов покушај да се препоручи за дворског лекара. „[...] чудим [се] да ти баш сад стаде износити оне махне противу Светозара за које си јошт пре четири године знао“. Неће пропустити прилику, а да не упита др Владана за судбину приватне болнице: „Но без све шале, шта би са твојим шпитаљем? Поможе ли сиротињи? Ја мислим тај ће се тек онда остварити и ти ћеш с твоим предлогом тек онда помоћи сиротињи кад оствариш медицински лист.“¹¹ [27]

Ђелашевић тврди да има „сијасет жалби“ против Владана, па и против његове „љекарске радње“. Потом наводи два „случаја“ у намери да га читаоцима *Руже* прикаже као похлепног („Шта више, понашао си се у кући г. Димитрија Голубовића не као лекар, него као и сваки бурш.“), арогантног и суровог човека („па кад си сирота и имаш четворо деце а ти пусти нека ти ово умре“ – речи су које је Владан, по Ђелашевићевим изворима, упутио извесној жени која је довела дете на преглед) [28].

Др Владан Ђорђевић ће у писму уреднику *Јединства* појаснити свој однос према династији Обреновића:

„Огромна, апсолутна, већина народа у данашњој Србији изјаснила се законским путем, преко свога законитог преставништва, за уставну монархију под насљедном династијом Обреновића. Сваки поштен демократа познаје се по томе што се покорева

¹¹ „Медицински лист“ који помиње Ђелашевић је *Српски архив за целокуино лекарство*. Колико је велики отпор чаршије био према идејама др Владана Ђорђевића и потреба да се његова прегнућа извргну руглу, најбоље илуструје овај Ђелашевићев сарказам: „Покретањем медицинског часописа помаже се лечење сиротиње [подвлачење аутора]“. *Српски архив* излази, са паузама током светских ратова када је Србија била под окупацијом, непрестано од оснивања Српског лекарског друштва (1872), и данас је најстарији научни часопис у Србији.

законитој вољи народној. Та света дужност свакога демократе довољна је да протумачи за што сам се и ја заклео данашњем кнезу од Србије. Кад се још узме у обзир и та околност, да сам ја довршио моје стручно образовање о трошку уставне монархије, онда ће сваки паметан човек увидети да сам ја поред демократског поштења имао и један дуг да вратим. Ја сам рад тога дуга одбио понуду да будем професор хирургије на једном мањем руском универзитету, одбио понуду г. професора Цајзла у Бечу да будем први секундаријус на његовом одељењу, ја сам рад тога светог дуга пристао да служим у српској војсци за много мању плату (450 тал.) и у мањем чину него што сам их имао у служби немачке војске (Ordinirender Stabsarzt са три талира дневно), па кад сам све то учинио само да би могао служити народу који ме је васпитао, онда мислим да сам учинио своју дужност као поштен човек и демократа. Па и кад ме неби терала моја демократска дужност да признам законитост народне воље, ја бих ипак рад мојега дуга народу пристао на све услове, без којих му не би могао служити.“ [29]

Намеру др Владана Ђорђевића да оснује приватну болницу и уведе здравствено осигурање радника оштро су нападе радничке вође и социјалистички оријентисани журналисти. О разлозима за те нападе сведоче Драгиша Лапчевић и уредник *Враћолана* Мијаило Ј. Никетић.

Драгиша Лапчевић пише:

„И кад у то доба, Д-р Владан Ђорђевић отпочиње правити једну ’практичну’ конкуренцију тадањем социјалистичком покрету¹² на челу којег је стајао Светозар Марковић, позивајући (1872) ’трговачке помоћнике, калфе свију заната и све београђане који немају своје породице’ да му помогну основати ’сиротињску болницу’, Мита Ценић *први* отпочиње полемику противу докторове тенденције. [...] После овог првог мегдана за ствар социјализма, Ценић се ставио на расположење Марковићу да му буде технички помагач око оснивања и оживотворења радничких болесничких каса.“ [30]

Никетић је експлицитнији:

„[...] колико се јавише уписника за вашу сиромашну болницу? камо сиротињске куће? Шта, зар разбише се о ветар толики предлози ваши? Ми смо само то желили¹³, да се ’сиротињска кућа’, ’сиротињска болница’ не подиже на основицама, које ви предлагате, јер налазимо их за некорисне и штетне по наше друштво, – ми смо то и успели, – ми смо задовољени.“ [31]

Др Владан Ђорђевић бележи у *Успоменама* да су социјалисти окупљени око Светозара Марковића видели у његовим предлозима опасност од губитка иницијативе у решавању озбиљних проблема, не само радништва у Србији, већ уопште питања сиромаштва [32].

У *Јединству* је 16. маја 1872. објављен оглас председника „драговољног одбора за подизање приватне болнице“ М. Н. Терзибашића:

„Како је рок за уписивање помагача приватне болнице г. д-ра Владана Ђорђевића данас истекао, и како се врло мален број уписао, то се од стране одбора оглашује, да сваки

¹² Болдирање и курзив: Д. Лапчевић.

¹³ Болдирања: М. Ј. Никетић.

који се уписао може одмах добити свој улог натраг, само нека се пријави ономе члану одбора код кога се уписао.“ [33]

На истој страници *Јединствѣ* оглас је објавио и „оператор, војени лекар др Владан Ђорђевић“: „За петнајест дана од данас, *оѣворићу моју ѣриватну болницу у Београду*. Штатуте ћу штампати чим их надлежна власт одобри.“

Др Владан Ђорђевић је у мају 1872. године упутио захтев министру унутрашњих дела да му се дозволи оснивање приватне болнице. Овај захтев био је заснован на *Закону о ѣодизању и уѣстројѣву болница* (1865), којим је регулисано постојање и рад приватних болница [34].

Комисија¹⁴ оформљена да прегледа предвиђене болничке просторије и опрему дала је мишљење на основу кога је министар унутрашњих дела донео решење и наложио Управи вароши Београда да позове др Ђорђевића и саопшти му „да се забрањује да у свом квартиру по неколико болесника може примити на лечење, само да у собицама [...] никако више од по два болесника несмешта.“ [35]

У *Јединствѣ* је 2. јула 1872. објављен оглас којим др Владан Ђорђевић, „дипломирани оператор бечког универзитета, изслужени помоћник г. професора Билрота у Бечу, бивши *Ordinirender Arzt* у XI-ом кору цр. немачке војске, а садашњи шеф хируршког одељења београд. војне болнице“ обавештава „болеснике којима треба приватна шпиталска нега“ да је

„[...]министарским решењем од 20. јуна 1872 №1014. објављено, како се мени не ’забрањује’ да у свом квартиру могу примати ’неколико’ болесника на лечење. Ја ћу од сад са нарочито потврђеним правом примати болеснике у моју кућу (идући од Стамбол-капије ка два бела голуба на левој страни № 27) и то, или на само лечење или на потпуно издржавање и негу, како се већ погодимо.“ [36]

У расправи *Санитетски ѣослови у Србији* др Владан Ђорђевић објашњава разлоге због којих се одлучио да оснује приватну болницу: (1) да болесници који немају у свом дому услове за лечење, а не желе да се лече у Варошкој болници имају „где лежати и лечити се“; (2) да београдски лекари који се баве хирургијом могу да предузимају и веће операције, користећи при том солидан инструментаријум и асистенцију квалификованих лица; (3) да би се хоспитализовали они који зарад лечења долазе у Београд, јер би у овој болници имали потребну негу која се у „гостионицама [где су се обично смештали] не може добити ни за које новце.“ [37].

Др Владан Ђорђевић је сматрао да је управа санитетског одељења утицала на министра да потпише акт којим му се не забрањује да у својој кући може да прима болеснике на лечење, а да му се истовремено не дозвољава да користи име *болница* за лечилиште које оснива. „Можда то није једина погрешка управе санитетске, коју је морао г. министар својим потписом да покрије.“ [38]

¹⁴ Др Ј. Валента, др Ђ. Клиновски, инж. М. Крстић и члан полиције Ђ. Ђорђевић.

САНИТЕТСКИ ПОСЛОВИ У СРБИЈИ

Др Владан Ђорђевић је грађу о српском санитету почео да прикупља крајем 1871. године [39], са намером да по завршеном истраживању објави расправу којом би подстакао ширу дискусију о стању санитета и начинима решавања постојећих проблема [40]. Разлоге за објављивање *Санитарских послова* пре завршеног истраживања неће директно навести, међутим, јасно је забрана да своје лечилиште назове „приватна болница“ значајно утицала на превремено објављивање расправе и тон којим је писана.

У расправи *Санитарски послови у Србији*, посвећеној народним посланицима и министрима унутрашњих дела и војном¹⁵, др Владан је указао на основна начела тадашње савремене науке о болницама и болничкој хигијени: (1) болнице се граде далеко од мочварног терена и загушљивих улица на месту где има квалитетне пијаће воде; (2) болничка зграда треба да буде пространа, са довољним бројем соба које су светле и са најмање 600–800 кубних стопа ваздуха по пацијенту¹⁶, морају да постоје собе за изолацију заразних болесника; (3) број лекара треба да одговара броју болесника, обавезно је присуство лекара током целог дана; (4) болница треба да има одговарајући број обучених болничара и нудиља; (5) болница мора да има кухињу и перионицу; (6) клозети не смеју да куже ваздух у болници; (7) болница мора да има опремљену операциону салу и апотеку, а ако нема апотеку онда да има лекове који су нужни за изненадне и хитне случајеве; (8) помоћно и административно особље треба да је добро обучено; (9) болница мора да има запрегу и носила за превоз и пренос болесника и рањеника; (10) зидови болесничких соба треба „барем с човечије висине“ да буду обојени „масном бојом, како се не би разне кухње еманације с болесника и с рана упијале у кречне зидове“. „Ово су услови за добру болницу,“ – закључује др Владан, и додаје – „да видимо уколико одговарају наше болнице тим условима.“ [41]

Др Владан Ђорђевић у *Санитарским пословима* описује београдску Варошку и окружну болницу и Војну болницу, о чијем стању је могао лично да се увери. Описаће укратко и стање у крагујевачкој болници, и тај опис би могао бити парадигматичан за све окружне болнице, у унутрашњости Србије, изузев шабачке¹⁷: „сниске, мрачне, мале собе у кући [...] која никако не пристаје за болницу“ [42].

На примеру Болнице вароши и округа Београда, др Владан Ђорђевић, детаљном анализом организације рада, услова смештаја и лечења болесника, показује у којој мери се

¹⁵ Цивилни санитет је био у саставу Министарства унутрашњих дела (МУД), њиме је непосредно руководио начелник Санитетског одељења МУД, а војни санитет је био под ингеренцијом Министарства војног.

¹⁶ Владан Ђорђевић напомиње да енглески аутори захтевају по 1200 кубних стопа. Бечка кубна стопа износи 0,032 m³, а енглеска 0,029 m³. (Влајинац, М. *Речник наших старих мера*, IV, САНУ Посебна издања CDLXXII, Одељење друштвених наука, 74, Београд: САНУ, 892.)

¹⁷ Зграда Окружне болнице у Шапцу подигнута је 1865. године. Имала је 4 болесничке собе са 16 кревета. Болница је са радом почела 1. септембра 1866. године.

не поштују основна начела болничке хигијене и модерне организације рада у болницама [43]. У закључку пише:

„Београдска је варошка и окружна болница на расквашеној, од силне воде врло влажној земљи; има мало простора за болеснике, тако да на свакога долази сувише мало светлости и ваздуха; вентилација не ваља, јер не ради онда када је најпотребнија; има сувише мало лекарске помоћи; администрација јој је непотпуна и врло трома; нема своје апотеке, него јој је шта више ограничено лечење полицајним надзором; нема довољни број болничарског персонала; проходи не ваљају, зидови нису намазани масном бојом ни с једног хвата од патоса. – Толико махна, а само једна једина лепа страна: кућа је врло лепа за око, има величанствене капије и степенице! [...]“¹⁸ [44].

Иако ни услове смештаја у Војној болници не сматра добрим [45], др Владан Ђорђевић боље оцењује организацију рада у њој. Болница има више лекара и обучених болничара, апотеку, апотекара и два апотекарска помоћника.

У Варошкој болници раде четири болничара, четири нудиље и један берберин као њихов старешина, тако да „на свакој болничара и нудиљу [долази] *по тридесет болесника* [...]“. А у другој болници београдској, у војеној, долази *на свакој болничара по 5 болесника!*“ [46]. Оптималан број болничара у Војној болници постигнут је, јер је др Владан Ђорђевић постављењем за војног лекара и шефа Хируршког одељења, постављен и за наставника болничарске чете¹⁹.

Законом о *јодизању и усјиројсјиву болница* утврђено је да се Фонд за подизање окружних болница формира и од приреза у годишњем износу од 4 пореска гроша који плаћа сваки порески обвезник²⁰ [47]. Од овог приреза у сваком округу формиран је болнички фонд. Кумулирани капитал тих фондова износио је 1872. године 6.660.499,33 пореских гроша²¹. У зависности од броја пореских обвезника капитал окружних болничких фондова кретао се у распону од 243.213,27 (руднички округ) до 1.121.861,12 пореских гроша (пожаревачки округ) [48]. Новац прикупљен од пореских обвезника за окружни болнички фонд наменски је коришћен само за болницу у Београду. „Остале даје управа фондова по 6% под интерес, људима, који ће их можда по 12% опет дати народу.“ [49]

Владан Ђорђевић посебну пажњу у својој студији посветиће законодавној активности начелника Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела [50]. Саркастично напомиње да то чини, јер верује да ће наћи „много штошта што је хвале вредно, да не

¹⁸ Др Владан Ђорђевић подвлачи да је градња зграде коштала претерано много (25.000 дуката), а да се заузврат мало добило.

¹⁹ На основу предавања болничарима која су садржавала основне појмове из области анатомије и физиологије, поступак са рањеницима, врсте повреда, указивање помоћи у хитним стањима, начине превијања и израде гипсаних завоја и удлага, основе болничке хигијене и исхране... написао је књигу „Болничарска служба“ (1874). Владан Ђорђевић у *Успоменама* бележи да је „књигу „Болничарска служба“, која је доживела неколико службених издања“, написао 1872. године (РОМСм, 14045.760).

²⁰ Члан 7 Закона о *јодизању и усјиројсјиву болница* од 27. марта 1865. године.

²¹ 60 гроша = 1 аустријски (цесарски) дукат (#), око 111.000 #.

изгледа да сам ја, (ражљућен што ми није допуштена табла на капији моје болнице, на којој би било написано *йривайна болница*) навалице тражио да говорим само о погрешкама, које је учинила наша многопоштована управа“ [51]. „За 33 године постојања Санитетска управа“²² – пише др Владан – „израдила је 32 законска наређења, уредаба, савета и поука и т. д. тако да долази готово на сваку годину по једна таква манифестација да је жива управа санитета [...]“ [52].

Владан Ђорђевић наводи да је за време начелниковања др Стевана Милосављевића, донето девет прописа, од којих је свакако најзначајнији *Закон о йодизању и устйројсйву болница* (1865). Поред овог закона наводе се поуке о шуги (1860), колери (1866), скерлету, шарлаху или црвени (1869), расписи да се одмах убију коњи који болују од гунтураћа (1864) и о чувању коња, мазга и магараца од гунтураћа, (1864) забрана да се не продаје громуљичаво месо (1863) и наредбе за одвођење нечисти, издана управи в. Београда (1869) и о клању стоке (1870) [53].

У овом периоду (1859–1871) донети су закони које др Владан Ђорђевић не помиње у својој расправи: (1) *Закон о устйановљењу лабораторйорије санийейске йри йойеч. унуйрашних дела* и звање хемичара с платом од 600 талира (1859); (2) *Закон о устйројсйву Дома за сума сишавише у Београду* и о подизању фонда за њих (1861); (3) о сталној лекарској комисији, састав и дужност њена, којим је замењено устројство лекарске комисије од 12. маја 1852. (1861); (4) *Закон о устйројсйву сйалној лекарској одбора*, којим се укида закон из 1861. (1868) и (5) *Закон за айойеке и айойекаре за држање и йродавање лекова и оййровних сйвари*; таксирање лекова и казни за преступнике овог закона (1865). Донето је девет решења, допуна правила о вакцинисању и распис у вези са сахрањивањем [54]. *Закон о устйановљењу лабораторйорије санийейске...* (1859) и *Закон о устйројсйву дома за сума сишавише...* (1861) били су припремљени у време када је начелник Санитетског одељења био др Емерих Линденмајер [55].

Др Владан Ђорђевић са омаловажавањем говори о законодавним активностима начелника Санитетског одељења у периоду од 1839. до 1871. године. Не само да је донето много више закона, уредби, наредби, расписа и решења од поменутих 32, већ је њихов рад припремио терен за санитетске реформе које је др Владан, као начелник санитета, спровео.

Карло Пацек и Јован Стејић постављали су темеље санитета у Кнежевини Србији, суочавајући се са многобројним проблемима – од минималног броја школованих лекара до бујајућег надрилекарства, од многобројних зараза које су харале Србијом до одбијања становништва да се подвргне обавезном вакцинисању и лечењу, од потпуног одсуства хигијенских навика становништва до одбијања народа и власти да се штетне навике мењају. Емерих Линденмајер, који је био 14 година на месту начелника Санитетског одељења МУД, радио је на модернизацији српског санитета, оснивао је војне и цивилне болнице и бањска лечилишта, доносио је бројне прописе за заштиту становништва и домаће стоке

²² У овом периоду начелници Санитетског одељења били су др Карло Пацек (1839–1840, 1841–1843), др Јован Стејић (1840–1841, 1843–1845), др Емерих Линденмајер (1845–1859) и др Стеван Милосављевић (од 1859).

од зараза, итд. Радио је на унапређењу јавне хигијене – први прописи у овој области су управо из времена његовог начелниковања. У опроштајној беседи изговореној над Линденмајеровим одром, др Владан Ђорђевић одаће му признање за рад у организацији санитетске службе у Србији [56].

Др Стеван Милосављевић (1827–1879), први „отачаствени син“ који је завршио медицински факултет, ступио је на дужност начелника Санитетског одељења без икаквих предзнања о организацији санитетске службе. Др Карло Пацек је 28. фебруара 1859. године дао мишљење поводом захтева др Стевана Милосављевића за рад у државној служби. На питање: „За какво би се могло лекарско звање понајбоље препоручити?“ одговорио је следеће: „Како је свуд обичај, да сваки, који служити започне, од мањег звања почиње, то би могао и др Стефан Милосављевић за варошког или окружног физика постављен бити.“ [57].

Др Пацек²³ [58] и др Владан²⁴ [59] сматрају да је др Стеван Милосављевић био добар практични лекар. Међутим, као начелник Санитета није значајније допринео његовом развоју. Владан Ђорђевић тврди да је разлог томе Милосављевићева незаинтересованост за јавне послове²⁵ [60].

Др Владан Ђорђевић у *Санитетским њословима* пише да се претходни начелник санитета, др Емерих Линденмајер, трудио да својим књижевним радом унапреди струку. Др Линденмајер је написао књигу *Опис минералних вода у Србији*²⁶, а г. Степа Милосављевић, који је начелник тог одељења за последњих *дванајест* година, бранио је интересе санитетске струке више парничећи се по судовима, али и он је писао неколико чланака, против г. проф. Васиљевића, који се особито одликују источњачком цветношћу стила, и бираним достојанственим изразима, као што се и могло очекивати од човека који заузима тако високо место у државној служби.“ [60].

Тачно је запажање Милана Јовановића Стојимировића да је др Владан по доласку у Београд 1871. године почео „да сече и хируршким ножем и језиком“ [61]. Расправу *Санитетски њослови у Србији* одликује добра анализа постојећих здравствених прилика, у њој се дају и конкретни предлози како унапредити санитетску службу, међутим приликом доношења одређених закључака Владан Ђорђевић је пре еристичар него аналитичар. Објективније мишљење о раду начелника Санитетског одељења од 1839. до 1879. године изнеће после четири деценије:

²³ „Ја сам био с њиме један или дваред у конзилију, а чешће у разговору видо ми се разуман и озбиљан лекар“.

²⁴ „Изгледа да је Dr Банабак био доста добар лекар за унутрашње болести.“

²⁵ „[...] онај доктор, који је толико од оца наследио, да му може бити све једно, хоће ли бити достојан онога места, које заузима у држави или не.“

²⁶ Тачан назив књиге је *Опис минералних и лековитих вода и њихова употреба уопште, а посебно лековитих вода у Књажевцу Србији до сада познатих*. Књига је објављена на српском и немачком језику у Београду 1856, и први је компендијум о бањама Кнежевине Србије.

„Ко год пажљиво проучи тај зборник [„Санитетски зборник закона, уредаба, расписа и претписа“], мораће са захвалношћу признати, да се на уређењу државног санитетства у Србији, за првих 40 година њене автономне унутрашње управе радило много, махом врло добро, нарочито првих деценија, и нарочито на карантинским установама, али тако исто мораће увидети, да у целом досадашњем санитетском законодавству нема једноставнога плана, органске везе, нема предвиђања оних народних потреба које се према развоју народног живота морају појавити. Цела законодавна радња по санитетској струци ограничавала се у тој периоди на то, да задовољава дневне потребе, оним редом, како су оне постајале 'горућа питања'“. [62]

Бројне су примедбе које је др Владан имао на рад управе српског цивилног санитета: незаинтересованост за питања школске хигијене, исхране становништва, регулацију Београда, исушивање баре „Венеција“ која је извор бројних зараза. Указаће и на недољубно знање начелника санитета када је заштита од епидемија великих богиња, колере и шарлаха у питању [63].

Др Владан Ђорђевић ће дати и предлоге шта треба учинити да би се стање поправило. Рационалним коришћењем постојећег капитала Фонда за подизање окружних болница могле би се основати окружне болнице у свим окрузима [64], такође „могао би се набавити потпун намештај и прибор не само за све окружне болнице него и прибор за покретне болнице, које би за време рата сва окружија изашиљала са својом нар. војском“ [65]. Од прикупљеног приреза могао би да се обезбеди новац за комплетне трошкове одржавања болница, исхране и личне хигијене болесника, за плате управника окружних болница и 62 среска лекара (у свакој окружној болници радила би најмање два лекара), довољан број болничара и нудиља (на сваких 10 болесника један болничар, односно нудиља), апотекаре и администрацију [66]. Предлаже увођење инспектора санитетских завода и санитетских грађевина [67]; отварање школе за бабице; здравствене прегледе дојиља; решавање питања школске хигијене; контролу хране и пића који се продају на пијацама и у продавницама и боја које се користе у припреми слаткиша; штампање поука о штетности по здравље коришћења покварене хране и бакарних и оловних судова за припремање јела; доношење одлука о регулационим плановима вароши, посебно Београда; контролу хигијенских услова у казним заводима; ревакцинацију против великих богиња; прикупљање тачних података о обољевању становништва и вођење прецизне статистике о болестима у Србији, посебно инфективним; активно учешће санитетских власти у расправи „да ли да се оснује медицинска школа у Србији“; постављање лекара који би лечили само сиромашне становнике („доктор за сиротињу“); уређивање бања [68].

Идеје о побољшању рада српског санитета, које је Владан Ђорђевић изнео у *Санитетским изјављеним мишљењима у Србији* 1872. године треба сагледавати кроз призму *Закона о установању народног санитетског фонда* (1879) и *Закона о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља* (1881).

Др Владан Ђорђевић постављен је на место начелника Санитетског одељења МУД 21. априла 1879, [69] а већ 7. децембра 1879. године на 21. седници Народне скупштине образлаже предлоге поменутих закона. Говор, који долази у ред најлепших српских

беседа²⁷ [70], завршава позивом посланицима да изгласају предложене законе, јер ће они омогућити да се изгради поуздан темељ „на коме ће се моћи подићи једро и снажно народно здравље.“ [71]

Кратак временски период од именовања на место начелника Санитетског одељења до доношења закона (непуних осам месеци) указује да се Владан Ђорђевић дужи низ година „спремао“ за реформу српског санитета.

Законом о успостављењу народној саниџијској фонда, који је ступио на снагу 1. јануара 1881, окружни болнички фондови обједињени су у централни санитетски фонд. Средства овог фонда могла су да се користе само за санитетске потребе, које законодавна власт одреди.

Законом о уређењу саниџијске струге и о чувању народној здравља санитетска управа је централизована, и регулисана су сва питања у вези са здравством. Уместо постојећих седам среских лекара, планирано је да се у наредних осам година њихов број повећа на осамдесет. Др Владан је сматрао да је школована елита „отачествених синова“ најодговорнија за свеопшти напредак народа и државе. У беседи коју је изговорио у Народној скупштини посебно наглашава значај лекара за културни и просветни развој српског друштва: „допустите да вам обратим пажњу и на ту околност, да се данас на медицинским факултетима добија најшира и најдубља образованост, коју је у опште сувремена школа у стању дати једном човеку, и према томе, тих 80 среских лекара могу постати 80 културних пионира.“ [72].

Већину предлога изнетих у *Саниџијским њсловима* Владан Ђорђевић је уградио у *Закон о уређењу саниџијске струге*.

Реорганизација здравствених установа обухватала је прерастање београдске Варошке и окружне болнице у Општу државну болницу, за лечење болесника из целе земље, са специјалистичким одељењима за унутрашње болести, хирургију, породичне и женске болести, очне болести, кожане болести и сифилис (чл. 6, т. 2). Поред постојећих окружних, планирано је подизање зграда за осамдесет среских болница са 20 кревета (чл. 6, т. 3). Постојећи „дом за сумануте“ претвара се у болницу за душевне болести са два одељења, у првом ће се лечити душевни болесници из целе државе, а у другом ће се чувати и неговати неизлечиви болесници, све до њихове смрти (чл. 27, т. 1). Планирано је оснивање дома за телесно неспособне (инвалиде) сиромашне, старе и инвалиде у Нишу. (чл. 28).

Др Владан Ђорђевић је овим Законом утврдио примат Српског лекарског друштва као главног саветодавног тела по питањима здравствене струке. „Српско лекарско друштво кандидује редовне и ванредне чланове као и заменике главног санитетског савета, а Књаз, на предлог Министра унутрашњих послова поставља их указом на три

²⁷ Беседу др Владана Ђорђевића одликује језгровитост, јасност, она је приступачна схватању посланика, који су већином били народни трибуни. У образлагању предлога закона др Владан је документовао здравствена начела подацима и принципима из економије и друштвених наука, „те носи све особине данашњег схватања здравствених проблема у тесној вези са социјалним приликама, стањем у народу и социјалним наукама.“

године“ (чл. 8, т. 5). Задатак Главног санитетског савета је да даје мишљење и предлоге по свим важнијим предметима „државног лекарства и јавне хигијене“, да буде супервизор у свим судско-лекарским питањима, да одређује услове за државне питомце, да учествује у изради здравственог буџета (чл. 8, т. 2).

У расправи *Санитетски послови у Србији* др Владан Ђорђевић оптужује др Стевана Милосављевића за неспособност, лењост, немар, незнање. Београдској чаршији је било познато да др Милосављевић позајмљује новац са каматом од 12% [73], па Ђорђевићева тврдња да новац прикупљен за окружне болничке фондове „даје управа фондова по 6% под интерес, људима, који ће их можда по 12% опет дати народу.“ [74] директно инсинуира на ове шпекулативне активности начелника српског санитета.

Др Стеван Милосављевић, познат по надимку Банабак²⁸, био је познат као човек који нема обзира према опонентима. О полемици са др Милосављевићем Владан Ђорђевић у *Успоменама* пише следеће:

„Пошто нису могли да нападну на операторов хируршки рад, јер су му операције биле безпрекорне са најбољим резултатима, то су се завидљивци хватали за докторове књижевне радове, а он и у сред огромне праксе није напуштао литературу. При крају 1871. и у години 1872. написао је Dr Владан књижицу *„Санитетски послови у Србији“* у којој је оштро критиковао рад државног санитета [...] За [ову] књижицу напао је писца сам начелник санитета у Мин. унутрашњих дела, Dr Стеван Милосављевић. [...] [др Милосављевић] о организацији струке којој је дошао за начелника није имао ни појма, те ја за то Dr Владан могао с правом да критикује његов рад. Али та критика тако је наљутила Бана-бака да је он у новинама свога критичара назвао „карајешкин [кочоперним] магаретом којем су метнули запаљен труд под реп па га пустили да трчи“. Ова неотесаност у јавном разговору, само је показала неваспитаност Бана-бакову, али ништа није оборила из критике санитетских послова. У својој срџби Банабак слудова да јавно тврди, и ако је све дипломе Dr Владана имао у својим рукама, да то нису никакве дипломе, да су то „дипломе за оријент“ [...] На то је Dr Владан поднео Великој школи своје оригиналне дипломе с молбом за службени превод тих диплома са латинског на српски језик, па кад је добио тај службени оверени превод, он га је наштампао у новинама као одговор на тврђење начелника санитета. Од тога ударца у јавности Банабак се никада више није опоравио, а Dr Владан изгледао у очима свију писмених Србијанаца као некакво чудо од учености, јер му његове дипломе даваху не само право да практикује у целој Аустрији, него и да буде професор медицинских наука (ius docendi)“ [75].

Др Стеван Милосављевић није се у својим нападима задржавао само на Владану. Из чланка објављеног у *Правди* видимо да су нападани и Владанов отац Ђорђе и Владанови пријатељи:

„Још се није осушио онај број „Истока“ који се није могао шћамљати, док се није избацило једно припослано мојега оца, (којим се чак и он сиромаш хтеде да брани од

²⁸ „Овај турски надимак који значи ’У мене гледај’ дали су му Београђани због његовог надувеног понашања.“ (РОМСм, 14045.760).

измишљотина г. Стеве Милосављевића) јер у њему стоји та грдна неистина: да је г. Степа кавџибаши београдски, још стоји непокајана част мојих колега г.г. Валенте, Белона, Холеца, Саве Петровића и Клиновског, коју је онако самртно ранио г. Степа само за то, што су се усудили да буду другог мишљења [...]“ [76].

Данас, век и по по објављивању расправе *Саниџејски њослови у Србији* можемо да сагледамо и коначне домете двојице опонената, др Владана Ђорђевића и др Стевана Милосављевића, пре свега у њиховој активности на месту начелника цивилног санитета у Србији XIX века.

Др Владан Ђорђевић је, уз др Емериха Линденмајера, најзаслужнији за развој нашег санитета од добијања хатишерифа до Великог рата. Заслугом др Владана Ђорђевића донети су закони којима је постављен темељ модерне организације здравствене службе. Клица Владанових закона, који су били на снази читавих пола века, налази се управо у *Саниџејским њословима*.

Име др Стевана Милосављевића брзо је, после његове смрти, пало у заборав, јер је, као начелник санитета био само администратор.

ЗАКЉУЧАК

Др Владан Ђорђевић се као студент медицине заинтересовао за организацију санитетске службе, послове јавне хигијене, санитетско законодавство. Током боравка у Немачкој стекао је знања о системским решењима која су одликовала санитет ове царевине. По повратку у Србију желео је да та стечена знања примени у пракси. Осујеђен у намери да оснује приватну болницу и заснује здравствено осигурање, објавиће расправу *Саниџејски њослови у Србији*, која је, апстрахујући тон којим је писана, прва озбиљна анализа стања у српском санитету. У њој су поред критика садржани и конкретни предлози за побољшање здравственог система Кнежевине Србије, које је др Владан Ђорђевић, неколико година касније, као начелник Санитетског одељења МУД, унео у законе о установљењу народног санитетског фонда и уређењу санитетске струке и чувању народног здравља.

Владан Ђорђевић је 1872. године објавио књиге *Војно-лекарска њисма*, *Народна медицина у Срба*, *Саниџејски њослови у Србији* и *Да њомоїнемо, браћо, њравој сиройињи нашој*. Последње три књиге и „Отворено писмо трговачким помоћницима, калфама свију заната, и свима београђанима који немају своје фамилије“⁷ коме јавност обавештава о намери да оснује приватну болницу у Београду, изазвали су бурну реакцију различитих кругова београдске јавности и приморале Владана Ђорђевића да улази у бројне полемике, које је одликовала жестина исказа упућеног противнику.

Др Владан био је и предмет подсмеха, пре свега „шаљивих“ листова због нападног истицања својих титула у полемичким текстовима. Међутим, мимо свих спољних углађености и позлата, Владан Ђорђевић се показао као велики трудбеник и „многописац“ [77].

Захваљујући „многостраним енергијама и талентима“ [78] др Владана Ђорђевића, у овој, за њега бурној, 1872. години, настаје још једна значајна тековина: Српско лекарско

друштво. На колико јаким темељима је др Владан градио Друштво, говори податак, да је оно и после век и по, после свих ратова и промена државних уређења и територија, не само опстало већ и остало најзначајнија лекарска сталешка организација у Србији.

Напади којима је био изложен због својих залагања и објављених студија и расправа навели су Владана Ђорђевића да у писму упућеном Валтазару Богишићу 27. новембра 1872. године, напише „Цела мизерија ’практичног’ живота сурвала се као читаво море на ме, па ме дави, и све моје отимање ми не помаже.“ И да писмо заврши речима „Право да ти кажем мени се за ову једну годину дана огадио живот и рад. Једва чекам да се отвори медицинска школа у Загребу, па да идем тамо. Макар имао мање прихода од праксе, само да поживим и ја као човек, као научник.“

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

[1] Рукописно одељење Матице српске, Владан Ђорђевић, *Успомене*, 14045.748, „Приватан лекар“ (XXI) (у даљем тексту: РОМСм).

[2] Званични део, Српске новине, XXXVIII (1871), 146: 783.

[3] Др Владан Ђорђевић, војени лекар. *Отворено писмо трговачким помоћницима, калфама свију заната, и свима београђанима који немају своје фамилије*; (плакат), НБС, ПЛ. 116/15 (у даљем тексту *Отворено писмо*).

[4] *Истио*.

[5] *Истио*.

[6] Отворено писмо трговачким помоћницима, калфама свију заната, и свима београђанима који немају своје фамилије, *Српске новине*, XXXIX (1872), 33: 188–189.

[7] Г. др. Владан Ђорђевић, војени лекар управо је следеће отворено писмо на калфе трговачке и т. д, *Јединство*, лист за политику и књижевност, IV (1872), 66: 136.

[8] РОМСм, 14045.769.

[9] „Један радник“ [Димитрије Ценић], Сиротињска болница, *Радник*, II (1872), 35: 144.

[10] Др Владан Ђорђевић, Припослато, *Радник*, II (1872), 36: 147–148.

[11] Димитрије Ценић, И опет сиротињска болница, *Радник*, II (1872), 39: 159–160

[12] Др. В. Ђорђевић, Припослато, *Јединство*, IV (1872), 81: 166.

[13] М. Пајић, Има ли радничког питања у Србији, Др. В. Ђорђевићу. *Радник*, II (1872), 43: 175–176.

[14] Др. Владан Ђорђевић. Француски социјализам–комунизам и наши политички шипарци у „Раденику“ I, *Јединство*, IV (1872), 86–87: 180–181; Француски социјализам–комунизам и наши политички шипарци у „Раденику“ II, *Јединство*, IV (1872), 88: 184.

[15] Стеван Милићевић, Наш раднички програм, *Радник*, II (1872), 51: 205.

[16] Светозар Марковић, Радничко питање у Србији. Посвећено дру Владану Ђорђевићу, *Радник*, II (1872), 44: 177–178; 49: 197; 50: 201–202; 51: 205–207.

[17] Отворено писмо г. Светозару Марковићу од Др Владана Ђорђевића, *Јединство*, IV (1872), 89: 185–186; 90: 188.

[18] Јасмина Б. Милановић. *Ајосћоли радикализма – животи и дело Павла Паје Михајловића (1845–1915)*, Београд: Службени гласник, 2013, 46.

- [19] Zavod za povjesne znanosti HAZU Dubrovnik – Zbirka Baltazara Bogišića Cavtat, ZBB HAZU BK, Đ II.
- [20] *Враїолан*, лист за шалу и сатиру, II (1872), 5: 19.
- [21] Ж.А.Ц. [Живојин Симић], Један нов проналазак, *Враїолан*, II (1872), 10: 41– 42.
- [22] Отворено писмо г. Светозару Марковићу од Др Владана Ђорђевића, *Јединствено*, IV (1872), 89: 186.
- [23] Мијаило Ђ. Ђелашевић, Владане!, *Ружа*, шаљиво сатирични забавни лист, VIII (1872), 19: 73–74.
- [24] Радоје Чоловић. *Истакнутии српски лекари и њрофесори*, I, Београд: Медицински факултет, 2010, 38–39.
- [25] Архив Србије (у даљем тексту АС), МУД-С, Ф. IV р. 182/80. Упутство за правитељствене питомце по струци лекарској у Бечу, тачка 4.
- [26] Војислав М. Суботић. *Доктор Владан Ђорђевић – њедесетогодишњица књижевної рада – 1860. – 25. фебруар – 1910*, Репринт издање са допунама академика Радоја Чоловића и проф. др Душана Иванића, Београд: Српска академија наука и уметности, Српско лекарско друштво, 2016, 13.
- [27] Мијаило Ђ. Ђелашевић, Владане!, *Ружа*, VIII (1872), 20–21: 79.
- [28] *Истїо*, 80.
- [29] Др Владан Ђорђевић, Припослато, *Јединствено*, IV (1872), 96: 200.
- [30] Драгиша Лапчевић. *Историја социјализма у Србији*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1922, 95–97.
- [31] М. Ј. Никетић, Отворено писмо Др. Ипократу Ђорђевићу, *Враїолан*, II (1872), 9: 36.
- [32] РОМСм, 14045.761.
- [33] *Јединствено*, IV (1872), 106: 220.
- [34] Закон о подизању и устројству болница од 27. марта 1865. године, *Саниџетски зборник закона, уредаба, расїиса и ѡређїиса*, I, Београд: Министарство унутрашњих дела Санитетско одељење, 1879, 293–299.
- [35] *Саниџетски ѡслови у Србији* од Др. Владана Ђорђевића, оператора, шеф-хирурга беогр. војне болнице, са шест инжињерских скица о београдским болницама, Прештампано из „Истока“, у Београду, у Државној штампарији, 1872, 48–48 (у даљем тексту: *Саниџетски ѡслови...*).
- [36] *Јединствено*, IV (1872), 141: 290.
- [37] *Саниџетски ѡслови...*, 43.
- [38] *Истїо*, 49.
- [39] РОМСм, 14045.759.
- [40] *Саниџетски ѡслови...*, 1.
- [41] *Истїо*, 2–5.
- [42] *Истїо*, 12–13.
- [43] *Истїо*, 10–42.
- [44] *Истїо*, 30–31.
- [45] *Истїо*, 31.
- [46] *Истїо*, 27.
- [47] *Саниџетски зборник закона, уредаба, расїиса и ѡређїиса*, I, Београд: Министарство унутрашњих дела Санитетско одељење, 1879, 294.
- [48] *Саниџетски ѡслови...*, 6–7.
- [49] *Истїо*, 6, f. 1.
- [50] *Истїо*, 49–54.

- [51] *Истѡ*, 49.
- [52] *Истѡ*, 50.
- [53] *Истѡ*, 52.
- [54] *Саниѡейски зборник закона, уреѡаба, расѡиса и ѡреѡѡиса*, I.
- [55] Lindenmayer EP. *Serbien, dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitaets – wesen mit Andeutungen über die gesamten Sanitätsverhältnisse im Oriente*. Temeswar 1876. [Линденмајер ЕП. *Србија, њен развој и најпреѡак у саниѡейѡу са најоменама о целокујном саниѡейѡском сѡању на Оријентѡу*, Темишвар, 1876, необјављени превод], 1859, d, § 39.
- [56]. Владан Ђорђевић, *In memoriam др Ем. Линденмајеру, Народно здравље*, издаје Санитетско одељење Министарства унутрашњих послова, Београд, III, 1883, (20), 162–164.
- [57] АС, ПО, 72: 661. Др Карло Пацек, Лично мненије долеподписаног о Дру Стефану Мило-сављевићу правитељствену службу тражећег.
- [58] *Истѡ*.
- [59] РОМСм, 14045.760.
- [60] Владан Ђорђевић. Девети јуриш, *Правда*, I (1872), 22: 88.
- [61] Јовановић Стојимировић М, *Силуетѡе сѡјарој Беоѡраѡа*, 2, Београд: Просвета, 1987, 93.
- [62] Владан Ђорђевић, *Министѡарсѡѡво народној здравља – ѡрилој за истѡорију саниѡейѡске ре-форме у Србији 1879 – 1910*, Београд, 1910, 1.
- [63] *Саниѡейски ѡслови...*, 60, 61.
- [64] *Истѡ*, 8.
- [65] *Истѡ*.
- [66] *Саниѡейски ѡслови...*, 8, 9.
- [67] *Истѡ*, 13, 14.
- [68] *Истѡ*, 54–67.
- [69] Званични део, *Срѡске новине*, XLVII (1879), 90: 402.
- [70] Хранислав Јоксимовић. *Педесетѡојодишњица Закона о уређењу саниѡейѡске сѡјруке и о чувању народној здравља*, прештампано из „Лекара“, Београд, s. а, 5.
- [71] Др Владан Ђорђевић. *Министѡарсѡѡво народној здравља*, 41.
- [72] *Истѡ*, 42.
- [73] АС, ПО 42: 18.
- [74] *Саниѡейски ѡслови...*, 6, f. 1.
- [75] РОМСм, 14045.759–761.
- [76] Владан Ђорђевић. Девети јуриш, *Правда*, I (1872), 22: 88.
- [77] Божидар С. Николајевић. *Из минулих дана – сећања и докуменѡѡи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа I, XXXIV, Београд: САНУ, 1986, 50.
- [78] Говор др Светислава Стефановића. Сахрана др Владана Ђорђевића, *Политѡѡика*, XXVII (1930), 8021: 6.

VLADAN ĐORĐEVIĆ'S "MISERY OF PRACTICAL LIFE"

S u m m a r y

During his studies, Dr Vladan Đorđević became interested in organisation of medical service, matters of public hygiene and in medical legislation. During his stay in Austro-Hungary and Germany he gained knowledge about systematic solutions which were enabling more efficient and more effective functioning of medical service. Upon his return to Serbia, he wanted to implement this knowledge in practice.

With the intention of introducing health insurance for laborers, he decided to open private hospital. He notified the public about it in his *Open letter* which was published on March 14, 1872. He invited Belgrade laborers to pay annual insurance of 1 gold coin and become entitled to treatment at his hospital, regardless of the type of illness, duration of treatment or potential surgical interventions that might have to be made. Dr Vladan Đorđević's intention to open private hospital which would treat anybody who pays health insurance into hospital's fund was met with harsh criticism from socialists, gathered around publications *Radnik* and *Vragolan*.

Because of small number of interested people, Dr Vladan Đorđević abandoned the idea of building a new hospital, and asked permission from the Ministry of Internal Affairs to open private hospital in his own house. Minister made the decision by which Dr Vladan Đorđević "is not forbidden" to treat patients in his house, but he was not allowed to use the term *hospital* for this purpose.

As a response to this decision, Dr Vladan Đorđević published his debate *Sanitetski poslovi u Srbiji*, wherein he pointed out poor functioning of civil medical service. He stated numerous objections to the work of Serbia's civil medical administration, to the ways of spending money from the "Hospital Fund" and to insufficient knowledge of the then head of medical service about anti-epidemic measures, as well as to lack of interest of medical administration in the matters of school hygiene, nutrition of the population, swamp draining and other matters related to public hygiene. In addition to the objections to the work of medical authorities, in this debate he also provided proposals how to improve the existing conditions.

In 1879, Dr Vladan Đorđević was appointed Head of Medical Department in the Ministry of Internal Affairs, within which he would reform civil medical service with his proposal of the Law on National Health Care Fund (1879) and the Law on the organization of medical profession and preservation of people's health (1881).

The debate *Sanitetski poslovi u Srbiji* led to Dr Stevan Milosavljević's crude attack not only on Vladan Đorđević and his father Đorđe, but also on Dr Jovan Valenta, Dr Josif Holec, Dr Sava Petrović, Dr Đorđe Klinkovski and Dr Jovan Mašin, who sided with Vladan in discussions regarding status of medical service in the Principedom.

The attacks that he was exposed to because of his published debates made Vladan Đorđević write in his letter to Valtazar Bogišić on November 27, 1872, the following: "The entire misery of 'practical' life came crumbling at me like the sea, and it is drowning me, and all my scrambling is not helping me."